

Kisfaludy Atala és Kötcsse társadalma

Hogy mikor kezdődött Magyarországon a polgári átalakulás, arról a történész szakemberek is eltérően vélekednek. Annyi bizonyos, hogy a reformkor kellős közepén, 1836-ban, amikor a tanulmányunk főszereplője, Kisfaludy Atala írónő született, a polgári fejlődés már előrehaladott állapotában volt. Összekötve a nemzetté válás ügyével, a nemzeti nyelv kialakulásával. A paraszti világot is lassú polgárosodási hullámok érték el, de részleges áttörés csak később következett be. Csupán az 1870-es évek vége felé kezdett Kötcsén szétválni a falu egy maradi és egy haladó, kvázi kapitalizálódó, egyúttal a polgári létre tudatosan törekvő taborra.

Tefner Zoltán egy korábbi, a temetőről és az emlékezet határaitól írt, és a Mindenszentek ünnepköréhez kapcsolódó esszéjében nevesíti is ezeket a változásokat. Családnevekhez, klánokhoz köti. Nevezetesen azt, hogy ezek az európai szemmel nézve is jelentős változások mily nagy családi drámákat tudtak előidézni Kötcsén, ebben az akkor még világtól elzárt faluban. A temető a legdemokratikusabb intézmény – írja a cikk szerzője –, csak az érkezés számít, semmi más. „Hogy kik kerülnek egymás mellé? Egész tanulmány kevés lenne a konkrétumok feldolgozásához. A XIX. században a Feldék és a Pummerek között dúlt a birtokjogi viszály, hasonlatosnak nevezhető ez a klánok közötti harc a Capuletek és a Montague-k Shakespeare által is megörökített vetélkedéséhez: a Felde klán a haladó, újító, folyamatos földvásárlásokba kezdő családcsoporthoz, kontra Pummerek, akik a fontolva haladást és a maradiságot szegezték szembe az előbbiekkal. Bírósági perek, egymástól elszakított szerelmesek, kisémmizett árvák mindkét oldalon.”¹ Aztán a temetőben a sírjaik egymás mellett vannak. Kötcsse társadalma az 1850-es évek végén már forrongásban volt.

Azokban az években, amikor a pozsonyi országgyűlésen a közteherviselés, szólás-szabadság, nemzeti nyelv ügyét tárgyalták, Kötcsén még a jobbgáysors terheit hordták hátukon az emberek. A falut váratlanul érték az 1848-as események, meg sem értették egészen, mi történt Párizsban, Bécsben és Pesten. „Meggzűnt robot, dözma [sic!]” – kiáltották az emberek egymást ölelgetve az utcán² valamikor az 1848. április 11-i napokban. Mászt nem. Tulajdonképpen csak ennyi jutott el hozzájuk a korszakalkotó európai változásokból. Ami a napi érdekeiket közvetlenül érintette. Kisfaludy Atala élete ebben a lefojtott érzelmek által irányított világban kezdődött. Ha le akarnánk egyszerűsíteni a társadalmi képletet, akkor azt mondhatnánk, hogy voltak nagy tömegben a parasztok, kevesen az „urak”, és alig többen a zsidók. Az eltérő érdekek néha pokollá tudják változtatni az életet. De a gyermekkor mindig szép, még akkor is, ha nem volt az.

Tanulmányunk tehát a korabeli magyar társadalmi valóságnak egy földrajzilag szűk szletére korlátozódik. Mégpedig egy kis Somogy vármegyei falura, Kötcsére. Kisfaludy Atala, a Somogy vármegyében sikeres írónő/költőné a magyar paraszti életből vajmi keveset tudott úgy megismerni és átélni, hogy ebből valamilyen irodalmi produktum szülessen. Az európai irodalmi irányzatokat követte, néha a divatos formák által irányított nyelvezet, témaválasztás dolgában Kötcsse paraszti világához csak visszaemlékezésiben közeledett. Igaz, hogy a következőkben tárgyalt műveiben ezt magas szinten, nagy szépírói tehetséggel tette. Kaposvári lakhelyéről mindent észlelt, ami a város körül zajlott, a kötcssei paraszti világot csak gyermekkorában látta. Mászt csinált, más érdekelt, egész életformája más területekhez kötötte mind helyileg, mind társadalmilag. Ahogy még napjainkban is gyakran hallani ezt a kifejezést: „úriasszony” volt. Nem mágnás,

nem dúsgazdag család tagjaként, hanem szerény, anyagi tekintetben is a polgári lét szintjének megfelelő életvitelt folytatott. A paraszti élet ábrázolása, „megéneklése” nem tartozott írói érdeklődési köréhez. És mindezek ellenére mégsem tudta magát függetleníteni a kötcei paraszti társadalom életétől, szolidaritást érzett az emberek iránt, bizonyos értelemben a közösség részének tekintette magát élete végén is.

Kaposvár jelentette számára a kényelmes lakhelyet, művészi érvényesülésének színhelyét és kereteit. Ezzel együtt gyermekkori emlékei és kifinomult érzelmei szülőfalujához, Kötcséhez kötődtek. Soha életében nem tudta és nem is akarta függetleníteni magát ettől az evangélikus sváb betelepülőktől lakott falutól. Kisfaludy Atala az egyik legősibb magyar nemesi családból származott és Kötcsén látta meg a napvilágot 1836-ban.³ Édesapja Kisfaludy Mihály, katonatiszt, Vas vármegyei földbirtokos. Édesanyja a korán elhunyt Hanovszky Amália. A család távoli ágához tartozott a két Kisfaludy, Sándor és Károly.

„Kisfaludy Atala jelentős irodalmi örökséget hagyott az utókorra, verseket írt, novelláiban finomság, magas fokú környezetfelidező képesség nyilvánult meg. A 19. században még nem volt szokásos, hogy nők olyan jelentős irodalmi alkotói pályát fussanak be, amilyent a karakteres, ritka névre keresztelt »Atala« élete során maga mögött hagyott. Az Atala név az író 1911-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan jelen – és fogalom – volt Kaposvár, Budapest társasági és irodalmi életében, családnevének említése nélkül is mindenki tudta, kiről van szó” – olvassuk a költő szülőházának kérdéséről írt tanulmányban.⁴

(Irodalmi áttörés) Előadásunkat azzal a sommás kijelentéssel folytathatnánk, hogy egy dunántúli kisközségben született nő (sic!) belépett a magyar irodalomba. Nem túl gyakori eset a XIX. század férfiközpontú irodalmi életében, hogy a hölgyek verseket, novellákat írnak, s ráadásul ezeket még meg is jelentetik irodalmi lapokban, legfelsőbb személyes érzelmeiket, gondolataikat a nyilvánosság elé tárják. Nem egy unatkozó, vidéki hölgy próbálkozásainak kell Kisfaludy Atala életművét tekintenünk, hanem magasan fejlett intellektusának, amelynek birtokában fel tudta ismerni a szépirodalom társadalmi jelentőségét. Hasznos lenni, részt venni akart egy olyan küzdelemben, amely részben a magyar nemzeti fejlődés elősegítésére és a polgári átalakulás eszményeinek ábrázolására koncentrált. Számára az írás: hivatás, életcél, önmegvalósítás volt egyszerre.⁵

Mint ahogy az tanulmányunk későbbi részében kiderül, gyermekkorán nagyon szépen telt el Kötcsén. Tizenhat évesen ment férjhez Szalay Károly kaposvári ügyvédhez. A korai férjhezmenetel akkoriban minden társadalmi rétegben teljesen természetesnek számított. Házassága nem volt felhőtlen. Talán az ebből a kudarcból kialakult lelki defektus lett az oka annak, hogy fiatalasszonyként súlyosan megbetegedett. És ami rossz egyik oldalról, lehet jó a másiktól. Betegség az egyik oldalról, elmélyülés az irodalomban a másiktól. „Betegágyán az olasz humanista, Lodovico Ariosto verseit és színműveit olvasta. Hatásukra kezdett el verseket írni. Az első a Hölgfutárban (1858) jelent meg. A Hölgfutár megnyílt számára, 1862-ig Atala néven egyik vers jött a másik után (1876-ban kezdte családi nevét írásai alá jegyezni). Majd kitarult előtte az egész magyar irodalmi sajtó: *Divatcsarnok* (1860), *Családi Kör* (1861–1862), *Alföldiek Segély-Albuma* (1864), *Fővárosi Lapok* (1868, 1870–1877), *Vasárnapi Ujság* (1879), *Képes Családi Lapok* (1879, 1885), *Koszorú* (1879, 1885). *Hölgyek lantja* (1865).”⁶

Az írói pálya azzal indul, hogy a betegágyon írt versek közül néhányat megmutat Roboz Istvánnak, a „Somogy” című, Kaposvárott megjelenő lap szerkesztőjének. Roboz is Kötcsén született, rokonságban állott Atalával. Javított a verseken stilisztikailag,

s elküldte azokat a „Hölgyfutárnak”, ahol azok 1858-ban meg is jelennek. Ezután sorozatban jönnek a megjelenések. Az eredmény: *egy nő belép a magyar irodalomba*. „Az akkor még főleg férfiakból álló magyar irodalmi establishment felfigyelt erre az akaratos, elszánt, céltudatos „fehérszemélyre”, és tekintélye odáig nőtt, hogy 1878-ban tagjává választotta a Petőfi Társaság. Ő lett az első »női tag«”. A bevásztási aktus úgy is értelmezhető, hogy általa Atala a később kibontakozó nemzetközi nőmozgalom, a *feminizmus* egyik előfutárává is vált.⁷ A Szalay család háza Kaposvárott a Zárda utca és az Esterházy utca sarkán⁸ irodalmi központtá is válik. Néha fényes fogadásokat rendeznek. „1893-ban Bródy Sándor, Ambrus Zoltán, Fenyő Sándor, 1896-ban Hazafi Veray János, 1909-ben Ady Endre, de muzikusok, színidirektorok is megfordulnak a házban [...].”⁹ 1904. április 18-án a kaposvári városháza dísztermében pedig bekövetkezik a Kaposvár és – bízvást mondható – az ország irodalmi életében mérföldkövé váló esemény, a Berzsenyi Társaság megalapítása. Az elnök a már említett Roboz István lesz, a társelnök Kisfaludy Atala, az alelnök Atala lánya, a verselgető Szalay Fruzina.¹⁰

(*A falu paraszti társadalma és a költőnő*) Tefner Zoltán Kötcese betelepítését feldolgozó tanulmányában írja, hogy Kötcsét jóval a török kiűzése után, az egyházi feljegyzések szerint 1730. április 11-én Antal János tihanyi várkapitány alapította.¹¹ Csepinszky Mária kutatásai szerint Antal János nem lakott Kötcsén¹², valójában azonban a falu emlékezete szerint a Magyar utca 16. szám alatt áll(hat)ott az a ház, amely a falu parvenü földesuráé, Antal Jánosé volt. A falu régi lakóinak egyöntetű véleménye szerint szemben, az utca másik oldalán állott Kötcese első evangélikus temploma, fából, a német óhazai stílus szerint (?) megépítve. „Erre a pontra tehetjük a település ősi utcasorának, a *mai* Magyar utcának mértani közepét. Másutt is így kialakult szokvány, a falu közepén lakik a földesúr, szemben az eklézsia.”¹³ A telepítés ugyanis, amelyet Antal János 1730-ban elindított, a falu déli szélétől, a Somfolyó¹⁴ nevű mesterséges tótól indult ki¹⁵, és ért ki a mai faluközépig, a Nagyhídig.¹⁶ Negyvenhat porta, a Magyar utca ma is negyvenhat házból áll. Hogy az ősi falu ott volt, ahol volt, az a víz jelenlétével magyarázható. A Nagyarok, német nevén a Mühlbach a völgy alján, a Magyar utcával párhuzamosan folyik.¹⁷

De mi volt az a társadalmi közeg, amelynek Atala része lett a megszületésével? Részben természetesen a saját családjá, a nemesi eredetű családi szövevény más vármegyékkel és a faluban lakó rokonokkal (Roboz). De a zöm, egy nagyrészt keleti frank nyelvjárást beszélő¹⁸, evangélikus vallású közösség valójában egy multikulturális zárt társadalom, amelynek a zártsága csak a 19. század végén, a céhrendszer elhalványodásával szűnt meg – vagy esetleg még az 1970-es években is meghatározta az emberek egymás közötti viszonyát. Cser Erika Tefner Zoltán tanulmányaira hivatkozva az alábbiak szerint próbálja feloldani az eredet kuszaságát. „A bevándorló németek maguk sem alkottak egységes tömböt, a legnagyobb rész Fulda környékéről érkezett¹⁹, de számos család Darmstadt mellől vagy Pfalzból, Elzász-Lotaringiából és az akkor még a Szent István-i koronához tartozó Vas vármegyei Batthyány uradalomból (Szalónak/Schlaining).²⁰ A községben élt már akkor néhány magyar család, evangélikusok, katolikusok, reformátusok: Kovács, Dömös, Varga, Gulás, Beretz, Igali, Bor, Fonyó, Járfás, Kántás, mintegy tizenöt család – akik később csak apai ágon vitték tovább²¹ a magyar családneveket, anyai ágon a népesség a valóságban »elsvábosodott«”.²² Ami Kötcsén a német nyelvhasználatot illeti, Kisfaludy Atala idejére – miután szórványként a somogyi német településterület szélén helyezkedett el – sorsszerűen a lassú nyelvvesztés állapotába jutott, igaz, nem alkotott kivételt ezen a téren, az egész Kárpát-medencében zajlottak ezek a folyamatok.²³ Az aktív nyelvjárási kommunikációtól a folyamat iránya

a ma is meglévő aktív származástudat felé haladt. Az identitástudatnak ez az állapota azt jelenti, hogy nincs ugyan német nyelvhasználat, de az adott község német eredetű társadalma ma is őrzi a maga óhazájából behozott szokásait, néprajzi szertartásait.²⁴

A betelepülés nem egyszerre történt – olvashatjuk az eredetről szóló német nyelvű tanulmányban –, nem egy napon, úgy, hogy mind a negyvenhat család karavánban jött volna Kötcsére, és már az első napon el is kezdték volna a falu újjáépítését. Szakaszosan, hullámokban jöttek, s voltak, akik tovább is mentek egy idő után, aztán jöttek újak, nemcsak Hessenből, hanem a német kultúrterület más övezeteiből is.²⁵ A telepítéstörténeti szakirodalom megkülönböztet primér, szekundér és terciér sváb településeket. Ráadásul úgy, hogy a falu „szekundér”, azaz másodlagos betelepülői, a csoportok vagy családok előtte bizonyos időt – sokszor hat évet is – eltöltöttek Tolna és Baranya „primér” német falvaiban.²⁶ Ez a szakaszosság a falu társadalmát differenciáltabbá, egyúttal toleránsabbá alakította – írja Cser Erika az idézett tanulmányában. A tolerancia meglétét a helyi kis-nemesek magatartásából is lépten-nyomon észrevehetjük, ez alól Kisfaludy Atala sem kivétel.

Mi jellemezte tehát azt a viszonyt, ami egy nemesi-nemzeti-polgári életszemléletű irodalmi tehetséget egy olyan közösséghez köt, amely a társadalmi rétegződés kategóriáit figyelembe véve a saját rétege, a saját családcsoportja „alá” sorolódik? Ismerve Atala verseit, de főleg Kötcséről szóló elbeszéléseit, nem túl merész megállapítás talán, hogy mindenekelőtt egy általános tulajdonság, amely egyik emberben megvan, a másikban nincs meg. Ez pedig a humanizmus, az *emberközpontúság*. Atala gyermekkorában együtt lélegzett a falu paraszti lakosságával, de nemcsak ő, hanem a családtagok is, elsősorban az anyai szerepet átvévő nagymama, Hanovszkyné Ányos Klára, valamint az egyik nagynéni, a „pártában maradt” Mocsy Eszter, a három testvér egyike a hatalmas termetű gazdálkodó Mocsy János, valamint az egy személyben földmérő és irodalmár Mocsy Antal, egy félénk, finom lelkületű irodalmár, Phaedrus meséinek magyarra fordítója²⁷ mellett. (Nota bene, a művészeti hajlamot hordozó gének oldaláról is behatolhatnak a személyiség járataiba.)

Az együtt lélegzés valamennyiük személyiségének belső lényegéből fakadt. Tulajdonképpen nem is választotta el őket túl magas korlát az 1848-ban a jobbágyság alól felszabadult kötcsői parasztoktól. Az 1848-as forradalmak birtokpolitikai rendelkezéseit nem lehetett visszavonni. A volt jobbágyok a robot és a dézsma megszüntetésének kérdésében természetesen reform- és forradalompartiak lettek. Nemcsak Kötcsén, hanem mindenütt. A szociológia által „virtuális tömegnek” nevezett népesség – egymásról nem is tudva, egymástól elszigetelten – az egész Kárpát-medencében a reformok mellé állt.²⁸ Az egésztelkes jobbágyok Kötcsén földtulajdonuk törvényi kimondása révén gazdagparasztokká váltak, anyagi erejük némely esetben meg is közelítette korábbi, az 1848-as reformok előtti földesuraik anyagi kondícióit. Egy részük, például a Biró család tagjai, bár külsőleg „úrhatnám” szokásaik is voltak (főleg a munka alól tradicionálisan mentesülő hölgy családtagoknak), ezek a „kisurak”²⁹ együtt dolgoztak saját cselédekkel még az 1920-as években is. Szántottak, vetettek, bort fejtettek, kaszálták a szénát az állatoknak, vasárnap délutánonként pedig protokolláris allűrökkel (csokornyakkendő felkötése) fogadták a községben élő osztályos társaikat vagy a honorácior barátait, az evangélikus lelkészt, a körorvost, a falu jegyzőjét (a községi öregbíró nem).³⁰

Társadalmi rétegződés szempontjából Atala családja is valahol a mezsgyén billegett. A novellákban, amelyekben élénk tárul ez a rég lesüllyedt idillikus világ, néha fura, néha heroikus figurák jelennek meg az olvasó előtt. Heroikus figurának nevezhetjük Atala ábrázolásában mindenekelőtt a nagymamát, Hanovszkyné Ányos Klárát, akit adottságai

arra predesztináltak, hogy a falunak afféle informális vezére legyen. Hasonló utat jártak be sokan a nagy történelmi személyiségek közül is, a székely-magyar Dózsa vagy egy távoli példa: a lengyel Józef Piłsudski. Az informális vezérből könnyen profi vezér válhat, ha a történelem olyan helyzetbe hozza, amelyben csak ő lehet a vezér és senki más. A bebörtönzött, Szibériába száműzött, az öngyilkosság határára jutó, mert a cári ohrana zaklatásaitól oda üzött litvániai Piłsudski hasonlóan a „kisurak” táborába sorolható volt, mint a volt jobbágyaival együtt dolgozó kötcsei Biró Géza vagy Hanovszkyné Ányos Klára. Az előzőnek nem volt vezéri alkata, az utóbbi viszont hangadónak, sőt vezérnek született. Ahogyan Piłsudski is. A különbség csupán abban állt, hogy Piłsudskit a történelem olyan helyzetbe juttatta, amelyben ez az adottság érvényre is tudott jutni.³¹

A nagymama, Ányos Klára – ugyanúgy, ahogy unokája is – a szó konkrét értelmében távol állott a mezőgazdasági termelő munkától. De mivel a falu egy élelmiszertermelő üzem, s mint minden intézménynek szerte a világon, ennek is irányításra van szüksége. Irányítás híján elhatalmasodik benne a rendetlenség, a káosz. Ányos Klára maximálisan megfelelt annak a feladatnak, hogy fenntartsa a rendet. Mármost akkor, amikor a falu irányítása nem felelt meg ugyanennek a feladatnak. Ilyen esetekben Hanovszkyné Ányos Klára a helyzet magaslatára tudott emelkedni. Nyugodtan kijelenthetjük: Kisfaludy Atala „nézetrendszerében” ez a kemény és sokszor hősiesség mély nyomokat hagyott. Régóta érvényes megállapítás a lélektan világából, hogy az ember karakterének kifejlődésére az első hét életév döntő hatással van. Amikor ez a falut sokszor irányítani kénytelen univerzális nagymama meghal, Atala épp a tizenötödik életévét járja. A falunak egyben kell maradnia, nincs elhajlás, nincs ellenszegülés az agrártársadalmak ősi törvényeivel szemben.

Esztergáli Ányos Klára férjhez ment Hanovszky János őrnagyhoz, ő maga pedig közeli rokona volt Ányos Pálnak³² (a gének tehát több oldalról erősítették Atalában az irodalmi hajlamokat). A „Nagymama kukulája” című írás³³, egy késői visszaemlékezés a faluban abszolút tekintélynek és szeretetnek örvendő Ányos Klárának állít emléket. S hogy mi ez a furcsa szó, a „kukula”? Az értelmező szótárak szerint a „kukulla” barátcsuklyát, nagy főkötőt jelent. Ányos Klárának sok ilyen főkötője volt, az alkalomhoz váltogatta azokat.³⁴

Ahogy az előbbieken bizonyítottuk, szociális érzékenysége és parancsolni tudása – nem túlzás talán – a falu látens, de tényleges vezetőjévé avatta. Aki ha kell, gondoskodik, ha kell, büntet, ki hogy érdemli. „S így hatott az egész falu, az egész vidék népére; [a kukula] selymének fényes feketeségét, felmagasadó csúcsát már messziről észrevették az utcán, a rendes délutáni körut alkalmával, s mindenki tudta, hogy most az az áldott kukulás fő betekint minden házhoz, a hol bölcső reng, a hol koporsó gyászoskodik, a hol szív fáj, a hol beteg szenved, a hol házastársak perlekednek, a hol kegyetlen szülő vagy hálátlan gyermek zavarja a házi tűzhely csendes boldogságát; betekint mindenhová, hozva a részvét mosolyát és a részvét könyvét, hozva tanácsot, bátorítást, biztatást, békítést; de fenytést is megrögzött makaesség esetében [...]”³⁵

A kukulának más esetekben is sikerült elfojtania fellángolni vágyó parazsat. Az európai történelem sok háborújában, a korai újkorban is, de az újkorban és a legújabb korban gyakorta, a kitört háborúkba vonuló hadsereg zömét a falvak népe, a parasztság alkotta. A rendnek az ilyen hadba vonulás esetében még inkább fenn kellett maradnia. A hadba vonulás természetesen nem mindig ment konfliktusok nélkül. 1848 szeptemberében, amikor a magyar kormány mozgósította a magyar nemzetet Jellasics ellen, a kötcsei svábok fellázadtak. Nem volt példa nélküli ez a zendülés, augusztus volt, majd szeptember eleje, a főként szőlőművelésből élő falu a szüretre készülődött. Ki fogja elvégezni

a betakarítást, ha mi távol leszünk, sőt, ha már egyáltalán nem leszünk, a „horvát levág bennünket”? – siránkoztak a kötcsei népfölkelők.³⁶ A kötcsei népfölkelő zászlóalj Kiss Lajos százados parancsnoksága alatt³⁷ összegyülekezett a faluközpontban, a „Nagyhídon”, és nagyon nem akaródzott neki elmenni a háborúba.

A kukula megjelent a falu közepén fenyegetődöz, káromkodó bevonulók között és rendet teremtett – idézi Kisfaludy Atalát Cser Erika tanulmánya.³⁸ Annak ellenére, hogy műveiből ezt nem lehet kiolvasni, Kisfaludy Atala egész életére nagy hatással volt ez a spontán rendcsinálás. Kossuth-párti lett. Ányos Klára pedig maradt „rendpárti”, a törvényt be kell tartani. Tette mindezt a nagymama annak ellenére, hogy a forradalommal nem értett egyet, és magát Kossuthot sem tartotta valami sokra. „A végső percekig meglehetősen csendben is ment minden, de midőn eljött az indulás órája, s a sok anya, feleség s gyermek, mind hangosan sirt és jajgatott, akkor nagyanyám még egyszer megtört hangon odakiáltott a távozóknak: »Mit Gott, Kinder!«, [...]s aztán, hogy velők együtt ne jajgasson ő is, hálószobája felé sietett, haragosan ránk mordulva: »Netek most az arany szabadság! de így van, ha holmi prókátorok avatkoznak az ország dolgába!« Aztán magára zárta az ajtót, azt mondva, hogy megjött a főfájása s aludni akar – mi azonban jól hallottuk elfojtott zokogását.”³⁹

Történt ugyanakkor, hogy a lázadók közül némelyek közbüntényre ragadtatták el magukat. Cser Erika komoly szépírói kvalitást mutatva, a következőképpen meséli el a történetet a Somogy című folyóiratban. A hórihorgas Luchs (Lux) Jakab⁴⁰ fellázadt a katonáskodás ellen, bújában leitta magát, majd alkoholos delíriumban egy rozsdás flintával le akarta lőni az egyik birtokos nemeset, az „Imre bácsit”. A Lux család – nem a „fény” illetve a „hiúz” értelmében, hanem a „Lucas”, „Luchs” lerövidülése révén – a hesseni Leusel faluból származott be szekundér telepesként Kötcsére, miután hat évet letöltött a Tolna vármegyei Kalaznón. Nem tudjuk, ki az Atala által Imre bácsinak titulált személy, azt viszont Atala révén tudjuk, hogy Luchs Jakab hórihorgas, s indolens természetű volt. (Nota bene: Az utódok között is több hórihorgas, indolens természetű és alkoholfüggő ismeretes.)

A „kukula” kirántotta Luchs Jakab kezéből a flintát és börtönnel fenyegette meg. Amire Luchs Jakab, ha lő, bizton számíthatott is volna halmazatilag. S akkor következik a mára már dialektológiailag (kötcsei sváb nyelvjárásban) becsessé vált monológ: „Tudom, hogy megérdemlem én az akasztófát, de ne tegyék azt a gyalázatot az én tisztességes nemzetségemen, úgy is megöl engem a rácz vagy a horvát! Aztán ne hagyja el szegény árváimat, nagyságos asszonyom. Az a kis Willem olyan nagyon vézna, a Zoffeltye meg még járni sem tud.” (Zoffeltye, azaz Zsófia.) „»Hoch unserm König! Hoch unserm Vaterland!« hangzott lelkesülten a felvillanyzott nemzetőrök ajkairól, és »Hoch unserer Altmutter!« harsogott búcsúzóra minden ajkról és minden szívből.” (Miután az Altmutter alaposan leteremtette őket.)

Az történet tehát, hogy bár az „Altmutter” kukoricája, szőlője is könnyen ebek harmincadjára kerülhetett volna a dolgos kezek hiánya következtében, hiszen az ő frissen felszabadított jobbágysai is ott káromkodtak a Nagyhídon összegyűlt tömegben, mégis áldását adta az elvonulásra. Néhány ilyen töredék mutatja ezt, amely Kisfaludy Atala révén maradt meg az utókornak. Szemléletében, hangvételében szinte világít az akkori kötcsei kisnemesi társadalomra jellemző humanizmus, empátiakészség, szolidaritás. „[...] hiszen itthon marad az Altmutter, majd gondját viseli az embernek, jószágnak s a míg ő él, nem lesznek elhagyatva a betegek, öregek és gyermekek.” – vigasztalta Ányos Klára a hadba vonuló, Kiss Lajos százados által megszervezett kötcsei zászlóalj. A zászlóalj részt is vett a pákozdi csatában oly módon, hogy Kápolnásnyék piacterén állt végig, tartalékba helyezve. Aztán hazafias lelkesültségükben hazavonultak Kötcsére,

miután a köztük és a magyar kormány között megkötött szerződés a pákozdi csata napján lejárt. Néhányan ugyanakkor továbbmentek Görgei seregével. Például Garas/Grosch János kovács. Valószínűleg részt vettek a schwechati ütközetben. Egészen biztos, hogy Görgeivel felmentek a Felvidékre és végig harcolták a tavaszi hadjáratot. Amíg éltek, ezekről a harcokról állandóan meséltek és valamennyi március 15-i ünnepségen az elnökségi asztal mellé voltak állítva honvédsapkával a fejükön.

(A kismanesek egymás közt – Kisfaludy Atala szemüvegén keresztül) A polgárosodás iránti igény Atala gyermekéveiben Kötcese paraszti világában még nem jelentkezett. A kismanesek között annál inkább, még akkor is, ha bizonyos családoknál az ehhez szükséges anyagi háttér nem állt rendelkezésre. A falu német lakosságú csoportjában az óhazából hozott erkölcsi normák és szokások uralkodtak. A „kisurak” az arisztokráciát bánták, tisztelték, utánozták, igyekeztek velük kapcsolatot teremteni, ahogy lehetett.

Atala novelláiban és lírájában is a polgári irodalmi ízlésvilág az uralkodó. A melankólia, az optimizmus hiánya, a bomlás érzetétől terhelt dzsentrivilág, a városokba zárkózott kifinomult nőalakok szenvedései vagy éppen szenvelgései. Például a „Migraine” című novella: „Itt jobbról e nagy emeletes ház a K. családé volt. Egykor sok mosolygó, üde leányarc nézett ki ablakaim. Tele volt vidám étellel, dallal, zeneszóval. Kedves, vig, művelt, vendégszerető, könnyűvérű emberek lakták; szivek, ajtók nyitva álltak szegénynek, gazdagnak, s aztán egyszer csak elárverezték a házat, a butorokat széthordták, a virágok eltűntek az ablakból, a dal elnémult, a család elköltözött. Egy ideig sokat beszéltek felőlök. Sokan kárhoztatták, elítélték, de mind sajnálták, szerették és nélkülözték őket, különösen a szegények, kik sok áldást, imádságot küldtek utánok, s azért bárhol járjanak, utjok virágtalan nem lehet.”²⁴¹

A helyszín nyilvánvalóan Kaposvár. De Atala nem válogat a helyszínek között; ugyanaz az irodalmi modor kelti életre a kötcei nemesi társadalom tagjai között fennálló idillikus kapcsolatokat nimbuszát is. Atala valamennyi novellája olyan, amilyent csak egy XIX. században élt nő tudott létrehozni. Az idézet egy kicsit hosszú, talán sok benne a korabeli szépirodalmi sallang, de gyönyörű: „Mikor a fecske visszatér, akkor az én gondolataim is hazafelé szállnak. Nem tudom elhinni, hogy valóban kitavaszodik, ha én ott nem vagyok, hogy nélkülem is megtörténik a fa bimbózása, gyöngyvirág nyílása, – s azt gondolom, hogy a hazatérő fecske, a kikeletben kételkedve, újra visszafelé venné útját, ha jötténél az én dalom nem üdvözlőné. Oh, te soha nem feledett, örökké szeretett, örökké siratott édes, kedves otthon! Ugy-e, igazam van, te sem feledtél el engem; s’ mielőtt új tavaszra virulnál, bevárod hozzád siető gondolatomat, s mikor ligeteid zöldelni; erdőid árnyasodni, fáid fakadni, vérégeid ébredezni kezdenek, mikor szunnyadó meződet a visszatérő fecske örömdala kelti fel álmából, akkor neked is eszedbe jut a régi tavasz, a régi ibolyanyílás, a régi boldogság, a régi szerelem, az a régi dal, melyet egykor én és a fecske együtt daloltunk. A szavakat e dalhoz már rég nem találom; édes melódiája azonban meg-megzendül néha álmaimban, s akkor újra szívom áldott levegődet elvegyülve az egyszerű, fehér gyepszegfücske, a gyógyerejű zsálya, kedélyes levendula szivüditő illatával; akkor látom szőlőhegyektől körülölelt, hűvös, árnyas völgyedet, napsugártól aranyos halmaidat, látom újra rózsapiros, harmatozó hajnalodat s csalogánydalos éjszakai csillagragyogását; álomban látom, hallom, szívom, érzem újra üdveidet, elveszett édenem! s eltemetett tavaszom, álmaim, halottaim újra fölélednek.”²⁴²

És a kapcsolatok valóban idillikusak lehetnek, leszámítva azokat a feszültségeket, amelyeket a törpe- és kisbirtokosi réteg lecsúszásának folyamata keltett. A pazarlás és a megjárzott nagyvonalúság által lesüllyesztett világ emberi és családi tragédiáktól volt

tele. Atala ezeket nyilvánvalóan érezte, látta, de az irodalmat ezek ábrázolására alkalmatlannak gondolta, vagy inkább arra használta saját szépirodalmi működését, hogy meneküljön ezektől a rossz dolgoktól. Bezárkózni a saját irodalmi műhelyébe, rábocsátani az olvasókra egy kifinomult romantikába hajló nyelvezetet, és visszaemlékezni egy rég letűnt világra, amikor még Klára nagymama irányította a dolgokat.

Kötcse nemesi társadalmára visszaemlékezni jó volt, menekülést jelentett a kapitalizálódó és polgárosuló Magyarországon tenyésző vadhajítások inváziója elől. Ennek ellenére az akkori emberek toleranciáját egymás iránt, a humanizmusukat, patriarchális világszemléletüket Atala ábrázolásában létezőnek kell elfogadnunk. Függetlenül attól a közhelytől, hogy az idő mindent megszépít.

Nem csak ő látta így, s ez erőnek erejével bizonyítja is az elmondottakat. Roboz István, a rokon, a Somogy című hetilap szerkesztője, ügyvéd, költő, Kossuth kápolnai imájának szerzője, a kétes hírű Noszlopy Gáspár titkára az 1849-es zavaros időkben, és még mi minden más: „Köttse! Itt volt az ötvenes években a világ közepe. A komposzesszorok⁴³ úgy voltak együtt, mintha mind egy anyától születtek volna. Kiss Lajos, Mócsy János, a diluzó⁴⁴ kompánia édes nagybácsija; Kazay János, az ércből faragott nyers alak, kinek soha nevetés nem jött ajkára, de egyenes, igaz volt mindig; az első földforgató és muskotály bortermesztő a Balatonvidéken; Kerkapoly István, a magyar nadrágos kis ember, de legnagyobb gazda; hajnalban már együtt szántott a pacsirtával; Antal Károly, a falu remetéje, kitől a nyulak a lesen jobban féltek, mint a márciusi fagytól; Stettner István, a szellemes, izgatott Góliát, kinek feje mindig jónapot kívánt lába fejének, mert oly messze voltak egymástól, hogy egyik nem ismerte a másikat; s egyszer csupa jókedvűből kilőtte egy sakternek fejéből a cilindert úgy, hogy a fejnek semmi baja sem lett, csak a cilindernek. S a fejért még fizetett is 100 forintot, a cilinderért ötöt! Kerkapoly János, a legszerencsésebb bortermelő, ki behúnyt szemmel lőtte agyon a nyulat s egy rókalet nem adott három mennyországért [...]”⁴⁵ Stb. stb., a sor folytatódik majd fél oldalon keresztül.

Atala is ehhez a lokálpatrióta körhöz tartozott mint gyermek, később a nosztalgia szintjén mint felnőtt. Mint ahogy az idős rokon Roboz is. „Egy egész nemesi gárda: már tudniillik szív és lélekben. Ezek közt voltam én is, Noszlopy Gáspár volt kormánybiztosnak »föbelövés terhe alatt« titkára [...]”⁴⁶ „Egy község, egy darabka föld a Nap körül udvarló bolond nagy földtekén s nekem mégis mindenem. Nem lehet csudálni, mikor itt ringatták a bölcsőmet. Ki magyarázza meg azt a végtelen nagy delejerőt, mellyel az embert vonzza szülőföldje? Bámulják a mágnes erejét, hogy távolról magához kapja a vasdarabot! Mi ez a szülőföld egy porszeméhez képest, mely megigéz, hatását érzed, vonzó erejének ellen nem állhatsz, légy bár Grönland jegesein; a Jóreménység fokánál, vagy Ceylon napsugárban fürdő gyöngyei, paradicsomának virágmezején... Szívedben ez volt az első dobbanás és az utolsó is. »A nagy világon e kívül nincsen számodra hely!...«”⁴⁷

Tehát ha az olvasó mindaddig kételkedett volna abban, hogy ilyen közösség létezhetett, a kisenemesi társadalmi csoport spontán összeforrottságában, úgy, ahogy azt Atala leírta, akkor a nyájas olvasó az iménti Roboz-idézetekből levonhatja az egyértelmű tanulságot: ilyen a mai világban szinte elképzelhetetlen. Irodalmi estek, komolyzenei rendezvények, zongorajáték, Mócsy János elszavalja Tompa „Gólyáját”. Volt közbirtokossági terem, aréna a magaskultúrának. Együttgondolkodás, együttézés, tolerancia, humanizmus, a másik ember érdekeinek tisztelete. Bálók, de milyenek? Nincs félrevonulás, „[...]Nincs valami bosszantóbb a családokra, mint vigalomra hívni a leányt, aztán ülve hagyni.”⁴⁸ Vacsora, melyet legalább 20-24 konyháról hoztak hófehér abrosszal leterített vékákban,

dióval tömött óriás kanpulykák, „[...] nagy hizott récék, hogy míg életben voltak, egy-egy óra alatt léptek egyet[...]”, stájer kappan, művészzel spékelve, a futásban porhanyósra zaklatott nyulak finom lében úsztak. A sor nem teljes.

A harmónia, amelynek Atala és húga a szülői házban élvezői lettek azzal, hogy Kötcse-re születtek, leginkább az „Amikor a fecske visszatér” című novellában kapja meg a megfelelő irodalmi formát. A novella nyelvezete ugyancsak XIX. századi, női finomsággal átítatott, mai fülnek néha zavaróan gúgyogó, de a többi Kisfaludy novellától eltérően nem kitalált történet, hanem maga a kötcei patriarchális világ, mondhatnánk a realitás. Ahogy a nagymama kukulájáról szóló is az, benne a káromkodó, lázadó csoport iránti részvét kinyilvánításával. A harmónia maga a tágabb család. A mai Vásártéri út 21. számú portán Mocsy János a gazda, vele lakik az említett két testvére, a Phaedrust fordító Mocsy Antal és a „pártában maradt” Mocsy Eszter. „Azon a csillagfényes, illattól áradó májusi éjszakán is együtt ültek a diófaasztal körül, de csak az öregek. Öregek? Nem! Ereikben a tiszta meleg vér, keblükben a tiszta meleg szív örök ifjúsággal áldotta meg szép arcukat, délcézug alakjukat.”⁷⁴⁹ Egy rég elfeledett kártyajátékot játszanak, a dultit. „Kedves duli-kompanyia! mikor álomban megzendül az a régi dallam, körüllegnek a régi fuvalmak, fölélednek a régi képek, akkor téged is együtt látlak újra a gömbölyü asztalnál, s látásodra a szívem megtisztul, megnesemesül, fölmelegszik s ujjászületve mindarra, mire Büchner, Strauss és Moleschot kimondták a hideg, tagadó »nem«-et, édes reménységgel egy-egy hívő, bizó »igen«-t mond minden dobbanása.”⁷⁵⁰ Mocsy Eszter, a nagynéni, Ányos Klára halála után a pótnagymama, tulajdonképpen keresztmama, de a gyerekek saját maguk által gyártott szóval „cómamának” hívják.

Nincs arról adatunk, hogy a többi kötcei kisnemesi családban is hasonló idillikus viszonyok uralkodtak volna, de éppen Roboz novellájából tudunk arra következtetni, hogy a viszonyokat nézve ezek a mai szemmel nézve paradicsomi állapotok általánosnak voltak mondhatók. A novella végül is arról szól, hogy a család összetart. A dulizó társaság negyedik tagja az unokatestvér, Kazay János, róla Roboz is megállapította, hogy „ércből faragott nyers alak”⁷⁵¹, akinek nevetés ritkán hagyta el a száját. A fiatal Mocsy János, a novellában Jancsika, középiskolás, hajnalban Fehérvárra utazik, május vége van, kezdődnek a vizsgák. A búcsúztatás családi ügy, egy mindenkiért, mindenki egyért. Ha valaki elmegy, abból ügyet kell csinálni. Rá kell szálni egy egész éjszakát, virrasztva múlatni az időt, időnként belealudva az éjszaka varázslataiba. Ilyen varázslat az Atala és a nem annyira távoli rokon Jancsika között bimbózó szerelem.

Atala írásművészete, környezet-felidező képessége eléri azt, hogy érezzük a májusi virágok illatát, amikor a két fiatal a verandán beszélget. „A nyitott ajtón pedig, a virágokkal szegélyezett verandán át belebbent a langy májusi szellő, a tavaszi illattárral együtt, valamely madárcsicsergéshez hasonló hangot hozva be magával.”⁷⁵² „Micike [Atala] sirt. Önmagát sírta. De hát miért is számhatnánk, sirathatnánk mindenkit, csupán önmagunkat nem? Azok a tavaszi könyvek [sic!] hamar felszáradnak, s Micinek olyan gyorsan dobogó, meleg kis költő szive volt, mint a csalogánynak, együtt termett benne a bú és a dal, mint szülőföldének rétein a szomorufűz és a vadvirág. Még könyvtől fénylő szemmel dalolni kezdett egy madárénekhez hasonló, egyszerű bú dallamot: »Itt alszom majd harmatozó fű alatt/Fejfám körül vadvirágok nyílanak/Te engemet tudom úgy sem siratnál/Siromon az őszi bogár sirdogál/Siromon az őszi bogár sirdogál.«

A házban kártyázók meglesik a beszélgetésben elfáradt és álomba merült két fiatait, s elégedetten térnek vissza a kártyaasztal mellé. Van remény. Van utód. Van, aki tovább viszi az életet, a nemesi birtok egyben marad, az élet fáradalmi ugyan továbbra sem szűnnek meg a mindennapokban, de a harmóniát a nemzedékek tovább viszik, gyógyírt

adva az élet keletkező sérüléseire. A továbbtanuló Mocsy János hajnalban elindul Fehérvárra, de a hátramaradt öregek úgy érzik, hogy ez a kisnemesi világ, amelyben „a magyar nadrágos kis ember, Kerkapoly István, a legnagyobb gazda, hajnalban már együtt szántott a pacsirtával”, örökké fog létezni.

(*Kisfaludy Atala és a kötcsi zsidó társadalom*) Kötcsi társadalma a *multikulturális zárt társadalom* képét mutatja még a 19. század vége felé is. A nyelvi keveredéssel egy kulturális keveredés is végbement.⁵³ Volt egy, a 19. században lassan „elsvábosodó” magyar alapetnikum 1720 óta. A zöm, a minden irányból beszármazó, de főleg keleti-frank németiség határozta meg még elmagyarosodása után is az etnikai arculatot. A szerb eredetű, Karádról átszármazottak éppúgy, mint a kirajzó horvátok délről és a nyugati Batthyány-uradalomból szintén hozzájárultak ahhoz, hogy Kötcsi már a 18. század végére financiálisan erős település lett (900 kateszteri hold szőlő volt nyilvántartva).

Rádásul a zsidók is itt voltak, már a kezdet kezdetén, igaz, hogy nem nagy számban, de maga a falu sem számított az akkori mércéhez mérve nagynak.⁵⁴ Köznyelvként minden bizonnyal a jiddist használták, amely tudvalevőleg germán nyelv – a németek a zsidókkal a mindennapi nyelvhasználatban úgy is megérthették egymást, ha mindenki a saját anyanyelvét beszélte. A 19. században belakták a falu főutcáját, tekintettel arra, hogy üzleteik ott biztosíthatták a nagyobb forgalmat⁵⁵, az 1870-es évekre számuk 154-re emelkedett. Tefner Zoltán tanulmánya 31 nevet sorol fel, viselőik az 1840-es évekig biztosan lakták Kötcsét.⁵⁶ A zsidóknak itt is, mint mindenütt a birodalomban, taxa tolerantialist kellett fizetniük, pénzt, amiért „megtúrták” őket. A ma megalázónak tartott adó akkoriban természetes volt, habár sokaknál családi konfliktust jelentett. 1779-ben például a kifizetést illetően Benedik Ádám és Izsák Bernárd kötcsi zsidóknak nehézségeik adódtak. Elhelyezkedésük eleinte bizonytalan⁵⁷, vándorolnak ide-oda, igaz, hogy a svábok is. II. József koráig Kötcsén ez a fluktuáció néhány családot kivéve (Benedik) általános.⁵⁸ A napóleoni háborúk alatt az itt-tartózkodás stabilizálódik, a gabonakereskedelem háborús konjunktúrája következtében számuk ugrásszerűen megnő.⁵⁹

A többségi társadalomhoz fűződő viszony nem mutat különösebb konfliktusokat, ugyanebben a tanulmányban a Somogy Vármegyei Levéltár anyagaira támaszkodva látható, hogy éles, kívülről koholt konfliktusok csak a 19. század végén, a vérvádper kapcsán jelennek meg. Kisfaludy Atala és a rokonságba tartozó Roboz István ezeket a konfliktusokat Kaposvárott éli át, és mindketten mérsékletre intik a lakosságot. Roboz az általa szerkesztett „Somogy” című lap hasábjain az „Olajág a nagy emberek kezében” című cikkében ha nem is veszi védelmébe a zsidókat, de józan álláspont elfoglalására ösztönöz.

Egyértelmű, hogy Atala a kötcsi zsidó társadalommal is szoros, napi kapcsolatban élt gyermek- és ifjúkorában. Egyik – talán az egyik legkülönösebb – novellájából, a „Mikor a szegény Kajári Náci még élt”-ből társadalomtörténeti nóvumok egész sora játszik a történelem kezére, hogy differenciáltabb képet nyerjen a kötcsi zsidókról a XIX. században. De ki volt Atala novellájának főhőse, Kajári Náci? A kötcsi zsidótemetőben nyugszik jeltelen sírban. Náci, tehát Ignác. Egy távolsági kereskedést lófogatokkal űző zsidó kerekedőcsalád sarja. Atala azt írja róla, hogy Náci nem volt más, mint egy „szegény, esetlen, csúnya zsidógyerek”.⁶⁰ Dolgozni nem tudott, mert – ahogy manapság mondanánk – szellemileg „fogyatékkal élt”.

A „falu bolondja” mint fogalom modern világunkban is ismert. Alig van falu, ahol ne lenne jelen, részeként a falu társadalmának. A falu a legkülönbözőbb ragadványneveken szólítja őket. Jóval Náci halála után, már a 20. században élt Kötcsi szélén, Pócapusztán⁶¹

Reichert Lajos, akit a „Huplitya” játékos néven ismertek.⁶² *Per tu*-szituációban Reichert Lajossal „Lajos”, egymás közt „Huplitya”. Sváb idióma: Huppelchen, jóakarátú utalás arra, hogy van a fejében valami kis „döccenő”.⁶³ Különféle fokozatok ismertek, helységenként változik az elbánás ezekkel a sorsüldözött emberekkel. Modern világunkban is gyakori, hogy ezekből a „bolondokból” még nagyobb bolondot csinálnak. Csak a módban van különbség. Hogyan? Az olvasó bizonyára csodálkozik azon, amikor azt mondjuk, hogy Náciból Kötcsén a *szerelem*, vagy talán inkább a *szeretet* által lett – úgy mond – „még nagyobb bolond csinálva”.⁶⁴

De előtte némileg ki kell egészítenünk az eddigiekben leírtakat Atala és a falu paraszti társadalma között fennálló viszonyról. A falu gyerekei és a gyermek Atala között a kapcsolat természetes volt, akkor azonban, amikor a falu kisnemesi családjának lányai felnőttek, a barátkozás csak *egymás között* volt elképzelhető (parasztlányok kizárva). Kilencen voltak, özszejártak, bolondoztak, szórakoztak. Bolondot csináltak nemcsak Náciból, hanem bárkiből, akiből lehetett, vagy aki hagyta. Ilyenek voltak a „kérők”, fiatal emberek, akik sokszor megszegyenülten voltak kénytelenek távozni Kötcséről, mert a lányok mindenféle kieszeltek, ha a „Brautwerber”, az adott kérő nem fért bele elképzeléseikbe. A különféle praktikák, az állandó vihogás, a grimaszok, a bimbózó szexualitás mindenféle megnyilvánulásai rendszeresen zavarba hozták ezeket a fiatalembereket, akik megszegyenülten távoztak Kötcséről.⁶⁵

Náci – persze nem mint kérő – csak egy volt a sok közül. Abszurd helyzet, de Náci szerelemre gyulladt, különös módon nem a kilencből az *egyik* iránt, hanem egyszerre mind a *kilenc* iránt. Náci – esetlensége következtében – az állandó ugratásokat nem érzekelte, vagy inkább viszonzást láthatott bennük. De aztán a lányok megkomolyodtak, ahogyan Atala írja, „el is kelt valamennyi”. Meg aztán a sváb és az ortodox zsidó vallási parancsolatok, erkölcsök által gúzsba kötött szexualitás csak a törvényes házasságok keretein belül volt „engedélyezett”, a szenvedélyeknek csak a köteléken belül volt szabad kitörniük. Nem mindig sikerrel. Atala esetében sem lehetett ez másként, Szalay Károlylyal való házassága – mint írtuk – nem volt felhőtlen.

Náci egyedül maradt. Náci szerette a lányokat, a lányok természetesen szerették Nácit valamennyien, természetesen egyik fél sem a magyar *szerelem* szó értelmében. A lányok racionális alapon, Náci pedig szellemi gátjai miatt nem tudta, miről is van szó. Jelen tanulmány írója csak korlátozottan jártas az orvosi tudományokban, de vannak sejtései arról, hogy a lelki hiányok legyengítik az immunrendszert⁶⁶, az organizmus lényegét. Hamarosan azután, hogy kéréje oldalán az utolsó helyi szépség is elhagyta a falut, Náci ágyának dőlt, és meghalt. Ezzel a momentummal akár abba is hagyhatta volna Atala a történet leírását, de a történetnek Náci halálával korántsem lett vége.

Már akkor, amikor a kilenc lány és Náci között „dült a szerelem”, feltűnt az embereknek, hogy a fiúnak különös szokásai vannak. Néha egy hétre is eltűnt, hol egy-egy postakocsi potyautasaként, hol a távoli vidékekre gabonát szállító parasztkocsi kocsijain a zsákok között. Aztán más különös dolgok is történtek. Az emberek megfigyelték, hogy Náci éjszakánként egy pincénél a diófa alatt térdel, gödröt ás, amit aztán újra betemet. Ezeknek a gödörösásoknak és betemetéseknek a kötcseiek nem tulajdonítottak különös jelentőséget. „Dorfarr ist Dorfarr”, a bolond az bolond. Aztán jóval Náci halála után a kíváncsi gazda(?) ázni kezdett a diófa alatt. A falu csodálkozása társadalmi izgatottságba fejlődött át, amikor a gödörben rengeteg aranypénzt találtak, a pontos összeg nem ismert, de több ezer korona is lehetett. Egy vagyon.

A gének esetleges rendellenes működésük révén néha gonosz, néha konstruktív játékokat játszhatnak az emberi szervezettel, főleg annak agyi tartományával. Minden deviáns lényben van valami olyan, ami nem gyengébb, mint a devianciától mentes

személyiségben. És van olyan valami, ami fejlettebb, mint ugyanaz a „normális” emberek esetében. A természet Kajári Nácival az utóbbi játékot játszotta el, ami egyidejűleg lehet gonosz is, és jó is. A világ zsidói Jeruzsálem Kr. u. 71-es ostroma után – mint az általánosan ismert – szétszóródtak a világban, életfenntartásuk a kereskedelemmel lett azonos. A természetes kiválasztódás hosszú évszázadok alatt a génekre is hatással lehet. Az marad életben, aki a pénzcsernyálásban eredményeket képes elérni, az ebben tehetségtelen egyedek génjei nem öröklődnek, az egyedek tulajdonságai nem mennek tovább a láncban. Az intelligenciának – a felfogások eltérőek – akár 10–11 válfaja is lehet. Nácinnál tíz válfaj gyengén működött, de az az egy – ezek szerint – nagyon jól. Jelen sorok laikus írója szerint Náci minden bizonnyal az autizmus mintapéldánya lehetett.

Az olvasó bizonyára nagyon várja már, hogy a történet végére érjen, s ez az alábbiakban meg is történik. Mégpedig a temetés aktusával. A ceremóniát megelőzően ugyanis ismét csak különös dolgok történtek. A kilenc szépség mindegyike, az ország távoli sarkaiban, koszorút készítettett, ezeket Kötcsere szállították a legtávolabbi helyekről is. Atala szerint jöttek a koszorúk úttalan-utakon. Amíg a koszorúk megérkeztek, Náci holtteste a föld felett maradt. Aki valamennyire is járatos az ortodox zsidó vallás előírásaiban, az tudja, hogy az ilyesmi a zsidó közösségekben elképzelhetetlen. Kötcse az ellenpélda: itt előfordult a helyi ortodox közösség részéről ez a „Shevra Kadisa” elleni kihágás. A szabály értelmében egy nap áll rendelkezésre a holttest örök nyugalomra helyezésére. A zsidók vártak, a nem zsidók igyekeztek. Az eltérő társadalmi csoportok közötti viszonyt alapjaiban meghatározó kölcsönös megértés és tolerancia következtében.

És ha Náci története véget is ér, az úgy a maga szélesebb összefüggéseiben mégsem ér véget. Ha szabad halmozunk a közhelyeket, akkor azt mondhatjuk, hogy az élet tele van ellentmondásokkal. S ha Atala viszonyát elemezzük a kötcsei zsidók társadalmi csoportjához, akkor nem hallgathatjuk el, hogy ezen a téren Atala férje, Szalay Károly volt a nagy ellentmondás. Szalay Károlynak nem lehetett olyan felhőtlen a viszonya a kötcsei zsidóhoz, mint Atalának és Roboznak volt valójában. Mert ha az lett volna, akkor nem vállalta volna el a vád képviselőtét a tiszaezlári perben a zsidó vádlottak ellen.

A tiszaezlári eset az egész Kárpát-medencét izgalomba hozta. A vérvádemeléshez az antiszemita mozgalomnak egy teljesen szokványos eltűnési eset szolgáltatott alkalmat. 1882. április 1-jén eltűnt hazulról egy 14 éves tiszaezlári cselédlány, Solymosi Eszter. Ezen a napon – a zsidó húsvét, a peszach napján – a tiszaezlári zsinagógában ünnepi istentisztelet volt. A helyi zsidókat letartóztatták és Solymosi Eszter rituális meggyilkolásával vádolták őket. A vizsgálat hosszan, hónapokig elhúzódott, s az ezt követő per európai ügyévé szélesedett. A zsidó vádlottak védőügyvédjének szerepét Eötvös Károly vállalta, a felperes, Solymosiné ügyét pedig Szalai Károly védte.⁶⁷ Eötvös bravúros védőbeszédében 1883. augusztus 3-án bebizonyította a vád tarthatatlanságát, ennek következtében az összes vádlottat felmentették. A per így befejeződött, de az ennek hátterében mozgásba jött gépezet nem tudott leállni. A vizsgálat másfél éve alatt az antiszemita sajtóban fokozatosan szították a zsidók elleni hangulatot, úgyhogy a felmentést követő napokban a „Felvidéktől a Dráviáig kitört a vihar”.⁶⁸ Már augusztus közepére komoly helyzet alakult ki az északi megyékben, valamint a Dél-Dunántúlon, elsősorban Zalában és Dél-Somogyban, Szigetvár, Csurgó, Berzence, Miháld helységeiben. A Balaton déli partszakasza felé a zavargások hulláma némi késéssel érkezett, Kötcse és közvetlen környékén augusztus utolsó napjaiban vált forróvá a hangulat.

Kötcse társadalma egy darabig hallgatott, közben ötletek születtek a zsidók elzavarásáról. Aztán több száz tanácstalan ember Miklós István kötcsei birtokos kúriája elé vonult, hogy tanácsot kérjen: mi legyen a zsidókkal? Maguk sem értették, hogy miért kellene őket elzavarni, amikor a viszony jó velük, néhány uzsorás kivételével. (A kik

viszont jócskán kivették a részüket abban, hogy Kötcese környékéről jó néhány tucat család főnek kellett kivándorolni Amerikába pénzszerzés céljából a végrehajtás rémének elhárítására.) Inkább ezeket az uzsorásokat kellene elzavarni – hallatszottak kósza hangok.⁶⁹ Miklós István, akkor már volt országgyűlési képviselő, a 19. századi liberál-konzervatív meggyőződésűek közé tartozott, apját, Miklós Györgyöt, a Deák-párt Somogy vármegyei alelnökét és magát Miklós Istvánt is jó kapcsolatok fűzték magához Deákhhoz, de a családi szóbeszédben mindig elhangzott, hogy Tisza is megfordult a kötcei kúriában. Sőt az is, hogy a „haza bölcsének” is le kellett szállnia a szemesi állomáson, hogy eleget tegyen Miklós György szíves invitálásának. A történetet ez a hitelesnek tekintendő családi legenda úgy értelmezte, hogy: mert Somogy nem egyszerűen csak egy vármegye, hanem egy ország, azaz „Somogyország”.⁷⁰ Miklós István elvei alapján tehát nem mondhatott mást a tömegnek: nem kell a zsidókat bántani, hagyjanak fel a demonstrációval, menjenek haza. Ezután Bíró Géza ugyancsak liberál-konzervatív földbirtokos házához vonultak. Ugyanazt a választ kapták. A tömeg széteszlott. Együtt csupán 10-12 suhanc maradt, akik hazafelé menet betörték a Közép utcai zsidó házak ablakait („kemény mag”, ráadásul részegen).

De miért hozzuk összefüggésbe Atalát ezekkel az eseményekkel? Hiszen Atala ezekben az incidenseknél jelen sem volt. De az is tény, hogy a férje a nemzetközi sajtó érdeklődésének középpontjába került, az antiszemita istenítették, az ellentábor dühödten támadta. 21. századi észjárásunkkal a történet nehezen értelmezhető. A 19. század antiszemita mozgalmi nem ítéltetők meg a mai antiszemitizmusra nehezedő súly ismeretében. A holokauszt előtt vagyunk hat évtizeddel, akkoriban a zsidók gúnyolását, ingerlését sokan csak pusztá hecckampánynak tekintették. A tisztaeszlezi esetnek csak részben volt antiszemita jellege, a közvélemény egy része csupán köztörvényes vádat látott benne. Eötvös Károly, a Balaton szerelmese, a Solymosi-ügy védője sokszor átrándult Kötcsére a Miklósokat meglátogatandó, a kerti asztalnál együtt ült az úri társaság, benne Szalay Károllyal és Eötvös Károllyal. Az ügyvédi hivatás foglalkozási anomáliája? Mondhatnánk így is: ügyvédek egymás közt.

*

Kisfaludy Atala képes volt arra, hogy a három – Kötcese társadalmát alkotó – csoport problémáit a helyén kezelje. Látásmódja korrektnek, elfogultságtól mentesnek tekinthető. A szülőföld mint táji szépség imádata lírai kitérésekben nyilvánul meg, sok helyen a mai olvasó számára szokatlan intenzitással. Kisfaludy Atala olvasottsága széles kört ölelt át, nemcsak a szépirodalomra terjedt ki, hanem szinte mindenre, ami hozzátartozott ahhoz, hogy valakit akkoriban *művelt embernek* tartsanak. Ennek az intellektualitás minden rétegét érintő szorgalomnak köszönhető, hogy irodalmi munkássága nemcsak gyönyörködtet, hanem történelmet is tanít a szó pedagógiai értelmében. Nem Kötcsén temették el 1911-ben. A kaposvári temetőben nyugszik.

IRODALOM

- Bősze Sándor: Az 1883-as somogyi antiszemita zavargások. In *Somogy megye Múltjából*. /Levéltári Évkönyv 23./ Különlenyomat. Kaposvár, 1991. 76. o.
- Cséby Géza: A Petőfi Társaság első írónöje: Kisfaludy Atala. In *Kötcese monográfiája*. (szerk.) Stirling János. Kötcese, 1996, Kötcese Község Önkormányzatának kiadása.
- Csepinszky Mária: A kötcei nemesi családok története a XVIII–XIX. században. In *Kötcese monográfiája*. (szerk.) Stirling János. Kötcese, 1996, Kötcese Község Önkormányzatának kiadása.
- Cser Erika: Kisfaludy Atala szülőházának kérdéséhez. *Somogy*. Ötvenegyedik évf. 2023.

- Fischer, Henry A: *Forever Faithful. The Families of Kötöcse Somogy County, Hungary (1745–1965)*. Bloomington, 2023, Authorhouse, 798 o.
- Kisfaludy Atala: *Rajzok. A nagymama kukulája*. <https://mek.oszk.hu/17800/17826/17826.htm#2> (Letöltés: 2023. november 8.)
- Kisfaludy Atala: *Rajzok. Migraine*. <https://mek.oszk.hu/17800/17826/17826.htm#2> (Letöltés: 2023. november 8.)
- Kisfaludy Atala: *Rajzok. Mikor a fecske visszatér*. <https://mek.oszk.hu/17800/17826/17826.htm#2> (Letöltés: 2023. november 8.)
- Kötöcse monográfiája*. (szerk.) Stirling János. Kötöcse, 1996, Kötöcse Község Önkormányzatának kiadása.
- Lévai József: Regényes múlt, mostoha emlékezet. Kisfaludy Atala és Szalay Fruzina. *Kaposvári Mutató*, 1989. 8. sz.
- Mocsy Antal: *Phaedrus meséi öt könyvben*. 1855. Fordította Kötöcsén, Somogy megyében, 1854-ben.
- Tefner Zoltán: A község [Kötöcse] telepítéstörténete. In *Kötöcse monográfiája*. (szerk.) Stirling János. Kötöcse, 1996, Kötöcse Község Önkormányzatának kiadása.
- Tefner Zoltán: Az emlékezet vége. *Magyar Nemzet*, 2009. október 31. 32. o.
- Tefner Zoltán: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1914–1918*. Budapest, 2022, L'Harmattan Kiadó.
- Tefner, Zoltán: Identität und Sprachgebrauch der deutschen Nationalität in Szentendre/Sankt-Andrä. In *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 14*. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó.
- Tefner, Zoltán: Vergleich des finnischen und des ungarischen Modells der Sozialpolitik mit historischen Bezügen ab 1867. In Nelu, Bradean-Ebinger – Juhani, Laurinkari (szerk.): *Kleine Völker im grossen Nest. Fallstudien über Finnland, Ungarn und die Europäische Union*. Hamburg, 2017, disserta Verlag.
- Tefner, Zoltán: Atala Kisfaludy als Chronistin der Kötöcseer Schwaben und Juden. *Sonntagsblatt*, <http://sonntagsblatt.hu/2020/09/26/atala-kisfaludy-als-chronistin-der-koetocseer-schwaben-und-juden/> Letöltés: 2023. november 9.
- Tefner, Zoltán: Kolonisationsgeschichte der hessischen Sekundärgemeinde Kötöcsing/Kötöcse 1720–1800. In: *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. Manherz Károly (szerk.). Budapest, 1997. Tankönyvkiadó

JEGYZETEK

1 Tefner Zoltán: Az emlékezet vége. <i>Magyar Nemzet</i>, 2009. október 31. 32. o. 2 Reichert Ádám Lux Erzsébet szóbeli közlése. 1860-as évek. Tefner Zoltán jegyzetei. 3 Cser Erika: Kisfaludy Atala szülőházának kérdéséhez. <i>Somogy</i>. Ötvenegyedik évfolyam. 2023. 1. sz. 96–105. o. 96. o. 4 Uo. 5 Uo. 6 Uo. 7 Uo. 8 Lévai József: Regényes múlt, mostoha emlékezet. Kisfaludy Atala és Szalay Fruzina. <i>Kaposvári Mutató</i>, 1989. 8. sz. 350. o. Idézi: Cséby Géza: A Petőfi Társaság első irónője: Kisfaludy Atala. In <i>Kötöcse monográfiája</i>. (szerk.) Stirling János. Kötöcse, 1996, Kötöcse Község Önkormányzatának kiadása. 688. o. 9 Uo. 10 Cser Erika: <i>Kisfaludy Atala szülőházának ...</i> i. m. 98. o. 11 Tefner Zoltán: A község [Kötöcse] telepítéstörténete. In <i>Kötöcse monográfiája</i>. i. m. 74. o. 12 Csepinszky Mária: A kötöcsei nemesi családok története a XVIII–XIX. században. In <i>Kötöcse monográfiája</i>. i. m. 711. o. 13 Cser Erika: <i>Kisfaludy Atala szülőházának ...</i> i. m. 98. o. 14 A „Som” szó, vagyis „Sió”, kifolyó zsilipet jelent.	15 Tefner Zoltán: A község [Kötöcse] ... i. m. 77. o. 16 A volt Kiss Sámuel-kúria, a mai óvoda előtti tér a hősi emlékművekkel és a buszváróteremmel. 17 Tefner Zoltán: A község [Kötöcse] ... i. m. 77. o. 18 Uo. 121–122. o. 19 Tefner, Zoltán: Kolonisationsgeschichte der hessischen Sekundärgemeinde Kötöcsing/Kötöcse 1720–1800. In <i>Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen</i>. Manherz Károly (szerk.). Budapest, 1997. 31–43. o. A tanulmány 158. nevet sorol fel, ennek jó kétharmada hesseni, és a kétharmad jó része a Fuldai Hercegség lakója volt egykor. 20 Tefner Zoltán: A község [Kötöcse] i. m. 89–108. o. Elsősorban a Trimmel család volt Vas vármegyei eredetű. A Kötöcse monográfiája kötetben eredetük tévesen van megadva. A későbbi kutatások bebizonyították, hogy Mathias Trimmel Szalónakról jött. 21 Uo. 22 Uo. 8. o. 23 Tefner Zoltán: Identität und Sprachgebrauch der deutschen Nationalität in Szentendre/Sankt-Andrä. <i>Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 14</i>. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó. 24 Uo. 25 Tefner Zoltán: A község [Kötöcse] ... i. m. 77. o.

- Kistormás, Varsád, Nagyszékely, Majos, Hidas, Gyöng, Kalaznó stb.
- 26 Uo. 78. o.
- 27 Mocsy Antal: *Phaedrus meséi öt könyvben*. 1855. Fordította Kötcsén, Somogy megyében, 1854-ben.
- 28 Tefner Zoltán: Vergleich des finnischen und des ungarischen Modells der Sozialpolitik mit historischen Bezügen ab 1867. In: Nelu, Bradean-Ebinger – Juhani, Laurinkari (szerk.): *Kleine Völker im grossen Nest. Fallstudien über Finnland, Ungarn und die Europäische Union*. Hamburg, 2017, disserta Verlag, 54. o.
- 29 Weisz József szóbeli visszaemlékezése, 1970-es évek. Tefner Zoltán kézírásos feljegyzései.
- 30 Uo.
- 31 Tefner Zoltán: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1914–1918*. Budapest, 2022, L'Harmattan Kiadó, 64. o.
- 32 Cséby Géza: A Petőfi Társaság első irónője: Kisfaludy Atala. In *Kötcese monográfiája*. (szerk.) Stirling János. Kötcese, 1996, Kötcese Község Önkormányzatának kiadása. 688. o.
- 33 Kisfaludy Atala: *Rajzok. A nagymama kukulája*. <https://mek.oszk.hu/17800/17826/17826.htm#2> (Letöltés: 2023. november 8.)
- 34 Cser Erika: *Kisfaludy Atala szülőházának ...* i. m. 98–100. o.
- 35 Kisfaludy Atala: *Rajzok. A nagymama kukulája* i. m.
- 36 Uo. Idézi: Cser Erika: *Kisfaludy Atala szülőházának ...* i. m. 100. o.
- 37 A zászlóalj fegyverei is helyben készültek Kerber János kovácsműhelyében. Ezek szűrő és vágófegyverek voltak, némelyeket egyenesen a paraszti munkából vonták ki (kaszák, fejszék stb.). Kerber a hesseni ősbeteleplők köréből származott. Lásd: Tefner Zoltán: A község [Kötcese] ... i. m. 93. o., ill. a család kötcesei ágáról: Fischer, Henry A: *Forever Faithful. The Families of Kötcese Somogy County, Hungary (1745–1965)*. Bloomington, 2023, Authorhouse, 331–334. o.
- 38 Idézi: Cser Erika: *Kisfaludy Atala szülőházának ...* i. m. 101. o.
- 39 Uo.
- 40 Tefner Zoltán: A község [Kötcese] ... i. m. 94. o.
- 41 Kisfaludy Atala: *Rajzok. Migraine*. <https://mek.oszk.hu/17800/17826/17826.htm#2> (Letöltés: 2023. november 8.)
- 42 Kisfaludy Atala: *Rajzok. Mikor a fecske visszatér*: <https://mek.oszk.hu/17800/17826/17826.htm#2> (Letöltés: 2023. november 8.)
- 43 Komposzszor: közbirtokos. Roboz István: Kötcsén. In: *Kötcese monográfiája*. i. m. 838. o.
- 44 Duli: korabeli kártyajáték.
- 45 Roboz István: Kötcsén i. m. 838. o.
- 46 Uo. 839. o.
- 47 Uo.
- 48 Uo.
- 49 Kisfaludy Atala: *Rajzok. Mikor a fecske visszatér* i. m.
- 50 Uo.
- 51 Roboz István: Kötcsén i. m. 838. o.
- 52 Kisfaludy Atala: *Rajzok. Mikor a fecske visszatér* i. m.
- 53 Tefner Zoltán: A község [Kötcese] telepítéstörténete i. m. 119–124. o.
- 54 Az első két ismert zsidót Jacobus Lázárnak és Benedictus Salamonnak hívták. Családnévük nem volt, azt az apai név helyettesítette. In: Tefner Zoltán: A [kötcesei] ... i. m. 126. o.
- 55 Halász Pál szóbeli közlése Tefner Zoltánnak, 1970-es évek, ill. Tefner Zoltán: A [kötcesei] ... i. m. 131–132 o.
- 56 Uo: 134–135. o.
- 57 Uo. 128. o.
- 58 1770 és 1880 között mintegy húsz család hagyja el Kötcsét. Nagy Pál szóbeli közlése, 1990-es évek.
- 59 Uo. Tefner Zoltán: A [kötcesei] ... i. m. 145. o.
- 60 Kisfaludy Atala: *Mikor a szegény Kajári Náci még élt*. In Koszorú. 1879. II. köt. 21–22. o.
- 61 Tefner Zoltán: A község [Kötcese] ... i. m. 76. o. Póczapuszta: az alapító Antal János kezén 1726-ban négy puszta állt betelepítetlenül: Csicsal, Pócza, Köche, Raad.
- 62 Zoltán Tefner: Atala Kisfaludy als Chronistin der Kötceeer Schwaben und Juden. *Sonntagsblatt*, <http://sonntagsblatt.hu/2020/09/26/atala-kisfaludy-als-chronistin-der-koetceeer-schwaben-und-juden/>. Letöltés: 2023. november 9.
- 63 Tefner Zoltán szóbeli közlése.
- 64 Zoltán Tefner: Atala Kisfaludy als Chronistin ... i. m.
- 65 Uo.
- 66 Uo.
- 67 Tefner Zoltán: A [kötcesei] ... i. m. 147. o.
- 68 Bösze Sándor: Az 1883-as somogyi antiszemita zavargások. In *Somogy megye Múltjából. /Levéltári Évkönyv 23./ Különlenyomat*. Kaposvár, 1991. 76. o.
- 69 Tóth István szóbeli közlése, 1960-as évek. Tefner Zoltán jegyzetei.
- 70 Uo. Tóth István szóbeli közlése. Tóth István édesanyja, Mónos Zsuzsanna a Miklósoknál volt cseléd hosszú évekig. A gyerek Tóth István „első szájból” hallhatta a történeteket.